

Lakewood Daf Yomi

PRESENTED BY SRULY BORNSTEIN

לע״נ

ברוך דוב ז״ל בן יבלחט״א משה חיים ווידרא נ״י
הרב שמעון דוד בן ר' יעקב יוסף איידער זצ״ל

מראה מקומות רשפי אש

לע״נ מריס שיינדל בת יבלחט״א אפרים שמעון סינאוויץ

בבא קמא דף פא

שמ

שיטה

בבא קמא דף פ"א ע"א

מקובצת

רמ"ה

אבל הרמ"ה ז"ל כתב בפריטיו דבחיכוך יבש מתריעין ובלח אין מתריעין. וכן פירש רש"י ז"ל דיבש קשה מלח. וכן פירש גאון דביבש מבפנים מתריעין שהוא קשה.

גאון

מר זוטרא אמר לסמיכה דהיכא דנמנו על חכם אחד לסמכו ולקרנותו רבי וננעל הדלת לא במהרה תפתח לא מתרמי מילתא למסמכיה אלא על ידי הדחק. גאון ז"ל.

תלמידי ר"פ

אומר לגוי ועושה. דוקא משום מצוה זו כדאמרין משום ישוב ארץ ישראל אבל לצורך מצוה אחרת לא שרי אמירה. ומכאן יש לדקדק אם שכתו להביא חומש לבית הכנסת ואין במה לומר ההפטרה שלא יאמרו לגוי להביאו אלא ילכו מנין עשרה למקום שיהא החומש ויאמרו שם ההפטרה. תלמידי הר"פ ז"ל.

רמ"ה

דף פ"א ע"א: שיהו מרעין בחורשין אפילו של שבט זה בשל שבט אחר. הרמ"ה ז"ל בפריטיו.

רשב"א

מעין היוצא בתחילה וכו'. הרמב"ם פירש פרק ו' מנזקי ממון מעין היוצא בתחילה בני העיר וכו' בענין אחר דלא קשה מידי מקושתית התוספות. עיין שם. הרשב"א ז"ל.

ר"מ

והר"מ מסרקטטה ז"ל כתב וז"ל: ומעין היוצא בתחילה בני העיר שיצא בגבולן מסתפקין ממנו אף על פי שיצא בשדה המיוחדת לאחד מבני העיר אינו יכול לעכב על כל בני העיר מליכנס ולשאוב ובלבד שלא יזיקוהו בהכנסתם שם כך פירש ה"ר יהונתן ז"ל. וצריך עיון מי נתן להם רשות ליכנס לשדה אחרים, אלא בימים שאדם רשאי ליכנס בהן לפי תקנת יהושע ולא אחרים עמהם אלא מדעתם אף על פי שאין עיקרו בגבולן. ע"כ לשון הר"מ מסרקטטה ז"ל.

רשב"א

ובלבד שלא יפרוס וכו'. פירש רש"י דקלע היינו שדרך הציידין לתקוע יתדות וכו' ויעמיד ספינה הי נתינת טעם. וקשה לפירושו שהיה לו לומר ובלבד שלא יפרוס כדי שלא יעמיד ספינה. ועוד היה לו לומר ובלבד שלא יעמיד הספינות. והראב"ד ז"ל פירש שלא יפרוס קלע לצוד ויעמיד ספינה של ציידין שנושאים בו את הקלע וזה יותר נכון. הרשב"א ז"ל.

וגאון ז"ל פירש כפירוש רש"י ז"ל וזה לשונו: ובלבד שלא יפרוס קלע שתוקעין יתדות רחכות באמצע המים ומקלעין בקנים מזו לזו ואחר כך מביאין קופות שהן באמצעותן רחכות ובשני ראשיהן קצרות אבל במקום שעשוי פיהן מראש האחד מתחיל להרחיב עד כדי שהדגים נכנסין לשם ולאחר שנכנסו שוב אינן יכולין לצאת ולא התירו להעמיד קלעים הללו לכל אדם אלא לאותו שבט בלבד שלא להעמיד את הספינה אבל צדין הן כרשות ובמכמורות. ע"כ.

רמ"ה

לא אמרן אלא דקה בגסה. פירוש בהמה דקה ביער גדול ומסובך עד להרבה שאין ההיזק ניכר בו כל כך. ויש מפרשים ביער הגסה שאילנותיה גסין ויער הדקה שאילנותיה דקין. הרב המאירי ז"ל. וכפירוש ראשון פירש ה"ר יהונתן ז"ל וכפירוש שני פירש הרמב"ם ז"ל פרק ה' מהלכות נזקי ממון.

כתב גאון ז"ל והאי דקאמרין לעיל אבל מגדלין בהמה גסה בחורשין כגון בשדה שהוא שלו ואף על גב דאיכא למיחש שמהלכת בשדה אחר אין חוששין לפי שאין גוזרין גזרה על הצבור. וכו'. ודייקא נמי דקתני עלה אף על פי שהיה להם חורשין סמוך לבתיהם אבל בחורשין של רבים אין מגדלין בהמה גסה. ע"כ.

רמ"ה

אלא במחורבין לקרע דינקי לה לארעא וניחא ליה למאריה ארעא דליתו ולישקלינהו אבל בתלושין דלא מזקי קפיד עלייהו ואסור. ובמחורבין נמי לא אמרן דשרי אלא בלחין דינקי אבל ביבשים דתו לא ינקי לא. ובלחין נמי לא אמרן אלא אהיזמי והיגי דלא חשיבי אבל בשאר עצים לא. הרמ"ה ז"ל בפריטיו.

גאון

שלא ישרש שלא יעקור השרשים דשמא ניחא ליה לבעל השדה שגדלים שם. גאון ז"ל.

גאון

כאן לזרע והיכא דמצנעי להו לזרע קשו ליה עשבים דמכחשי ליה לתלתן ואינו יכול להזריע כדי צרכו אבל היכא דבעו ליה לזירי לאכלן כשהן ירק מעלו ליה עשבים. ואית ספרים דכתיב בהו לזרדים והיינו נמי לאכילה. וגרסינן ביומא כל הנשים זרד זרדו. גאון ז"ל.

רמ"ה

ובתב הרמ"ה ז"ל בפריטיו הא דתניא ומלקטין עשבים מכל מקום חוץ משדה תלתן פרישנא משום דתלתן מעלו לעשבים ודוקא לזירי אבל לזרע כלומר משהוקשו לזרע מותר לעקרן ומאי טעמא לזרע קשו ליה עשבים דמכחשי לה לזירי מעלו לה דכי קיימי ביני עשבים מרככי דתנן תלתן שעלתה עם מיני עשבים אין מחייבין אותו לעקור ואין בהם משום מקיים כלאים משום דקשו להעשבים ולא רוצה בקיומו הוא ולזרע נמי לא אמרן אלא דזרע ליה לתלתן לאכילת אדם דקפיד עלייהו משום דקשו להו עשבים אבל לבהמה לא איכפת ליה ומקפיד קפיד אעשבים דעשבים נמי חזו לבהמתו. ע"כ.

תלמידי ר"פ

וזה לשון הרב המאירי ז"ל: תלתן שזרעו למאכל אדם שעלו עמו עשבים הרי זה מזיק שכל שיניקתם מרובה חשובין לאדם ביותר ומותר ללקוט העשבים העולים עמהם. ויש מי שאומר שאף בזרע לאדם אם נזרע לאכלו בזירי אסור ללקוט עשבים שבו שהעשבים מעמידין את הזירי בלחותן וברכותן. ע"כ.

תלמידי ר"פ

כאן לזרע כאן לזירי. האי דקאמר חוץ משדה תלתן לזירי דמעלו להו. וא"ת כיון דמעלו להו איכא אסור כלאים כיון דניחא ליה ואם כן אמאי אסור ללקוט והא אמרין בפרק קמא דמועד קטן שתקנו וכו'. וי"ל דהכא בדליכא שיעורא וכו' ככתוב בתוספות. תלמידי הר"פ ז"ל.

שיטה

ומנא ידעינן אמר רב פפא שאריה משארי. **וקצת קשה אמאי לא בעי תלמודא נמי מנא ידעינן אדרבי ירמיה דקאמר כאן לזרע כאן לזירי.** ושמא בקל הוא ניכר ונודע אם לזרע אם לזירי. שיטה.

רמ"ה

חרי אמרו קוטמין נטיעה מכל מקום חוץ מגרופיות של זית ולא קתני חוץ מן הזית סתמא שמע מינה מגרופיות של זית הוא דלא שקלינן משום דכחשי הא מעילאי שקלינן. וכמה פירש ר' נחום ור' בירי משום זקן אחד בזית כביצה צריך להניח מעיקר הענף כביצה וקוצץ. בזמורות ובקנים מן הפקק של ענף ולמעלה דהא ודאי לא אפשר למימר דמן הפקק של גוף הזמורה קאמרין דהא קא מפסיד ליה למאריה טובא דלא עבדא פירי בההיא שתא וכהאי גוונא ודאי לא אתני יהושע. ובשאר אילנות מחוכו של אילן הענפים העולין מצדדיו בין מלמעלה בין מלמטה בין באמצע לפי שהאילן אינו נחבא אלא בענפים היוצאים מן הצדדין והוא חוכו של אילן אבל לא מחודו של אילן מענפים העולים בראשו שהוא חד דהנהו דסלקי ברישיה מעיקר האילן הן חשובין ואמטו להכי אסור למשקל מייניהו. ומחוכו של אילן נמי דוקא מן הענף החדש שאינו עושה פירות אבל לא מן הישן שהוא עושה פירות. ומן החדש נמי דוקא ממקום שרואה את הצל שאין מרבה פירות ולא ממקום שרואה את השמש שמרבה פירות איכא פסידא לבעלים טובא. ומנא לן דרואה את השמש עדיף דכתיב וממגד תבואות שמש. הרמ"ה ז"ל בפריטיו.

גאון

וזה לשון גאון ז"ל: וקוטמין נטיעה ומותר לקטוף או לפשח ענפים של נטיעה שמעולם לא טענה פירות כדי לנטוע במקום אחר מפני ישובה של ארץ ישראל אבל מן העושה פירות לא. חוץ מגרופיות של זית חוץ מנטיעה של זית שאף על פי שלא טענה פירות מעולם אסור לפי שהזית נוח להפסידו. גרופיות היינו נטיעות אלא שבזית קרי להו גרופיות

עין משפט
נר מצוה

פ:

מרוכה

פרק שביעי

בבא קמא

מסורת הש"ס
עם הוספות

קבב א ב מיי פטוי
מהלכות מלה ואפקה
הלכה ח סמוע ששין עב
טו"ע ח"מ סמון רטו
ספיק ד:
קבב ג מיי פ"ב מהל'
מעיות הלכה יג
טו"ע ח"מ סמון קטנו
ספיק ה:
קבב ד מיי שם הלכה ט ו
ועי' השגות הנמ"מ
טו"ע ח"מ ספיק ו:
קבב ה מיי שם הלכה יג
טו"ע ח"מ ספיק ח:
קבב ו ז מיי פ"ו מהל'
שבת הלכה יא
[טו"ע ח"מ סמון טו
ספיק טו]:
קבב ז מיי פ"ה מהל'
מוק ממון הלכה ג
סמוע ששין טו טו"ע ח"מ
סמון רעד ספיק א בהג"ה:

ליקובי רש"י

מתריעין. בסוהרות היו
ששין ההתערות ולקמן
התערה מנו חרונת וסמון
מערטה פשוטה לפניה
ולאחריה נתקבת לה
הנה (דף לז.) ואהכי
מתריעין (בסוהרות
כדמכניז (במגדלין וגי'
ותקעם החלוצות וגי'
מוקטין בסוהרות כדי
שכניעו לנש לקול דשאר
ויהיו נחששים מתחלשין
חיבור. כמו מתחם
במלה. חגב. ארבה
במרומו. צירעה.
עוקלת את האדם.
ויתרש. נכנסין עניו
ובחטומי (תנתי"ד.) עניו
הצדריים. דהיינו אפי'
דכחיז קבלתו ויגרד
והתקם ונש מתפגש ולי
מחזן. שורה. היינו
(הל') [מהן] שגרה
למעלה דבר הובטו טו'
פוחת וממיז אצטבעו
דהיינו לכן טעם משמע
מחזן היה לנ (בכוריה
בא.). אונו. חונת שטי'
מכירות לשון כמו ואלקת
אזי (בשליח מט)
[רש"י] ב"ב גב. שטר
מכירה כמו יהי אמות
ועטרות ואלקת על שמו
(ב"ב גב.) אפ"י
בשבת. אם לקחה מן
העובד כוכבים ויחיל ליתן
לדרכו כשבת. כדאמר
ר.בא. מתקבת שבת (דף
קטו.) דאמריה אבדרי
שבבות היא. ודמכניז
[ב"ב גב.] מישום ישוב
ארץ ישראל. לנש
עובד כוכבים ולישע
ישראל זה [ישין ח]. ומה
שאסור לשראל לומר
לעובד כוכבים עשה לי כך
וזה משום מנולת ספק
ודבר דבר (ישעיה נח)
דבר אסור [ישין טו].
עשרה תנאים התנה
יהושע. שלא יהו
מקפדין על כך [לעיל ב.].

נפק רב ודרש.

לא עשה על זה המעשה

תיקן דהא ספיק עליה

מנציימה אלל דרש דמוקדם נתקן:

מותר להורגו ואסור לקיימו.

והא לאמר ר"ל צפ"ק

דסנהדרין

דף טו: (שם) גבי ארי ונמר

ודוב וחזק וזכרלם ומת

דלפ"י ר"א לאמר כל הקודם

להורגו

זכה היינו דוקא כשהמיתו

אלל לא

המיתו לא היינו נקשרין

בשלשלת

שכן דרך לגדלן והכא

במחול שאין

התערה בשופר דשופר
שבת מי
איכא כדדייק צפ"ק דמעיות
(דף ד.)
[שם] אלל התערה צפה
צעננו וסבר
כמ"ד התם דענו קרי ליה
התערה
ותימה דלמי פריך מההיל
דשאר
מניי פורעניות דקתימי
לא היו מתריעין
על החיובך אלל לעקים
דילמא ה"ק
לא היו מתריעין בשופר
אלל לעקים
צפה צעננו ואין
לומר אע"ג דתרויהו
צפה התערה לחוד ועקפה
לחוד דהתם
משמע דלמ"ד ענו קרי ליה
התערה
חדא היא ו"ל דה"פ
מקלאמר ששבת
ודלת הנגעלת לא במהרה
תפתח והלוקח בית בארץ
ישראל כותבין עליו
אונו אפילו בשבת מיתבי
[ו] וישאר פורעניות
המתנגשות ובאות על
הצבור
בגון חיובך חגב זכוב
צירעה ויתוש ושילוח
נחשים ועקרבים לא היו
מתריעין אלא צועקים
לא קשיא [כאן בלח כאן
ביבש דאמר רבי יהושע
בן לוי [שחין שהביא
הקב"ה על המצרים לח
מבחזין ויבש מבפנים
שנאמר
[וידו שחין אבעבועות
פורח באדם ובבהמה
ודלת הנגעלת לו לא
במהרה
מטיבין לו רב אחא מדיפתי
אמר לעולם אין מטיבין
לו ולא היא רב אחא
מדיפתי מילתא דנפשיה
הוא דאמר [והלוקח
בית בארץ ישראל [כותבין
עליו
אונו אפילו בשבת
בשבת סלקא דעתך אלא
כדאמר רבא התם [אומר
לנברי ועושה ה"ג
ואומר לנברי ועושה
ואע"ג [דאמרה לנברי
שבבות היא
משום ישוב ארץ ישראל
לא גורו ביה רבנן
אמר רבי שמואל בר
נחמני
אמר רבי יונתן [הלוקח
עיר בארץ ישראל כופין
אותו ליקח לה דרך
מארבע רוחותיה משום
ישוב ארץ ישראל: ת"ר
[עשרה תנאים התנה
יהושע
שיהו

מתריעין על החיובך בשבת.

ע"כ לאו היינו

התערה בשופר דשופר

שבת מי

איכא כדדייק צפ"ק דמעיות

(דף ד.)

[שם] אלל התערה צפה

צעננו וסבר

כמ"ד התם דענו קרי ליה

התערה

ותימה דלמי פריך מההיל

דשאר

מניי פורעניות דקתימי

לא היו מתריעין

על החיובך אלל לעקים

דילמא ה"ק

לא היו מתריעין בשופר

אלל לעקים
צפה צעננו ואין
לומר אע"ג דתרויהו
צפה התערה לחוד ועקפה
לחוד דהתם
משמע דלמ"ד ענו קרי ליה
התערה
חדא היא ו"ל דה"פ
מקלאמר ששבת
ודלת הנגעלת לא במהרה
תפתח והלוקח בית בארץ
ישראל כותבין עליו
אונו אפילו בשבת מיתבי
[ו] וישאר פורעניות
המתנגשות ובאות על
הצבור
בגון חיובך חגב זכוב
צירעה ויתוש ושילוח
נחשים ועקרבים לא היו
מתריעין אלא צועקים
לא קשיא [כאן בלח כאן
ביבש דאמר רבי יהושע
בן לוי [שחין שהביא
הקב"ה על המצרים לח
מבחזין ויבש מבפנים
שנאמר
[וידו שחין אבעבועות
פורח באדם ובבהמה
ודלת הנגעלת לו לא
במהרה
מטיבין לו רב אחא מדיפתי
אמר לעולם אין מטיבין
לו ולא היא רב אחא
מדיפתי מילתא דנפשיה
הוא דאמר [והלוקח
בית בארץ ישראל [כותבין
עליו
אונו אפילו בשבת
בשבת סלקא דעתך אלא
כדאמר רבא התם [אומר
לנברי ועושה ה"ג
ואומר לנברי ועושה
ואע"ג [דאמרה לנברי
שבבות היא
משום ישוב ארץ ישראל
לא גורו ביה רבנן
אמר רבי שמואל בר
נחמני
אמר רבי יונתן [הלוקח
עיר בארץ ישראל כופין
אותו ליקח לה דרך
מארבע רוחותיה משום
ישוב ארץ ישראל: ת"ר
[עשרה תנאים התנה
יהושע
שיהו

על [החגב.]

והא ועל הגוצא

דלא

במתני' סדר תעניות

האלו

(תענית יט.)

תנן שמתריעין על הארצה

ועל החסיל ועל הגוצא

ו"ל דהתם

צפה ועי"ל דשפיר גרסינן

ליה והתם

בגוצא המויק לשדות

דומיא דארצה

וחתול

דקמיני התם וגוצא

דהכא

צמויק לצני אלס דומיא

לזרעיס
ושילוח נחשים. פירוש ר"י:
לעולם אין מטיבין לו. והא
דקלאמר איהו גופיה
צעבדל דדיה לא במהרה
מטיבין לו
צפרק קמח דצבא צמח
(דף יב.)
זה אמר ששעה שהיה
צבור עדיין
אומר לנברי ועושה. דוקא
משום מנולת ספק
ודבר דבר (ישעיה נח)
דבר אסור [ישין טו].
עשרה תנאים התנה
יהושע. שלא יהו
מקפדין על כך [לעיל ב.].

אומר

לנברי ועושה.

דוקא משום

מנולת ספק

ודבר דבר (ישעיה נח)

דבר אסור [ישין טו].

עשרה תנאים התנה

יהושע. שלא יהו

מקפדין על כך [לעיל ב.].

זה אמר ששעה שהיה

צבור עדיין

אומר לנברי ועושה.

דוקא משום

מנולת ספק

ודבר דבר (ישעיה נח)

דבר אסור [ישין טו].

עשרה תנאים התנה

יהושע. שלא יהו

מקפדין על כך [לעיל ב.].

זה אמר ששעה שהיה

צבור עדיין

אומר לנברי ועושה.

דוקא משום

מנולת ספק

ודבר דבר (ישעיה נח)

דבר אסור [ישין טו].

עשרה תנאים התנה

יהושע. שלא יהו

מקפדין על כך [לעיל ב.].

זה אמר ששעה שהיה

צבור עדיין

אומר לנברי ועושה.

דוקא משום

מנולת ספק

ודבר דבר (ישעיה נח)

ח) תענית י"ד. (ב) מצות
מלא. (א) צ"ב י"ב.
ד) גיטין ס"ה. (ה) [שבת
קט]. (ו) [ש"ס]. (ז) [שבת
קט]. (ח) [ש"ס]. (ט) [ש"ס].
י) [ש"ס]. (יא) [ש"ס]. (יב)
יג) [ש"ס]. (יד) [ש"ס]. (טו)
טז) [ש"ס]. (יז) [ש"ס]. (יח)
יט) [ש"ס]. (כ) [ש"ס].

הגהות הב"ח

ח) רש"י ד"ה מלתא
לנפשיה ל"ל אמר ד"ה
למעטבות: (ב) תוב'
ד"ה אמר ובי' ששם
מצאו מת: (ג) ד"ה
אומר ובי' קלאמר רבה
גי' יוקף:

גליון הש"ס

גמי' על החיובך
בשבת. ע"י מצות דף
לח ע"ב מוספות ד"ה
וסמיון: רש"י ד"ה
מאן נתרך גמי'
יאתאר. וכן תמיה גמי'
גיטין דף סח ע"ב וכן
מתמחא ע"ז דף י"ט ע"א:
ד"ה ד"ה אמר ובי'
וקבת תימה. ע"ן חס"ו
רש"י מ"ד סמון ללג
ובמסות מהר"י ארזי
סמון ע"ל:

הגהות מהר"ב

רנשבורג

אן גמי' ונתרח רב אן
רב אפי' רב מי'תא.
ע"ן טעם מוקול:

תורה אור השלם

א) ויקחו את פית
הכבשן ועמדו לפני
פרה ויקח אתו משה
השקטות ויהי שחין
אבעבועת פרח פאדם
ובקמחה: ושמח ב.

לעזי רש"י

פרוסי' פירוש למק.
לגד:

הגהות וצינונים

א) באגרת ר' שרידא
נאון איתא רב במקום
רב אפי' (מהר"ן
חיות): [ב] באגרת הנ"ל
הגויסא בפרה (מהר"ן
חיות) ובי'ה בקצת כתי'
ג) כתי' [ב] פ"מ: [ג]
ד) צ"ל [ב] דאפי'נו:
ה) צ"ל [ב] הורגן (מתי'')
ו) צ"ל [ב] דאין לומר
ז) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
ח) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
ט) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
י) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יא) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יב) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יג) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יד) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
טו) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
טז) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יז) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יח) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
יט) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
כ) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]
כא) [ב] [ב] [ב] [ב] [ב]

ועי' בר"מ סוף פ"י מגזקי ממון³³⁴ שפסק שיש כופר ברגל, והוא כדעת אב"י לעיל מ"א א', אלא שלדברי התוס' שם³³⁵ דלהך ברייתא הוא דס"ל הכי אתי שפיר. ואולי מלעיל כ"ו א' הוא שהכריע כאב"י, ומשמע שם דהוא מאמר ר' יוחנן שבראשיתו.

פ' ב'. חב"ד ב"ח בח"ן סימן. הוא מסומן על שמות האמוראים שנזכרו במאמר שא' אח"כ אמר ר' אחא בר פפא משום ר' אבא בר פפא משום ר' אדא בר פפא, ואמרי לה אמר ר' אבא בר פפא משום ר' חייא בר פפא משום ר' אחא בר פפא, ואמרי לה אמר ר' אבא בר פפא משום ר' אחא בר פפא משום ר' חנינא בר פפא מתריעין על החיכוך בשבת, ודלת הננעלת לא במהרה תפתח, והלוקח בית בארץ ישראל כותבין עליו אונו אפילו בשבת.

נ"ל שלחידוש המאמר שכלל שלשה דברים מזורים זה מזה, וגם האמוראים כולם לפי הנראה אחים היו, ע"כ נסמן בסימן הזה.

וחידוש בעיני שבשמות בני רב פפא לא נמצא כלל רב חייא ולא ר' אבא, רק אבא מארי, ויעוי' בסדר הדורות.

עי' בהגהת הגרצ"ה חיות שכ' דשלשתן מענין אחד הוא, שלא יעבור האדם העת שיש בידו לטובתו פן אח"כ יטרופ השעה, וכמו עת רצון לתפלה, ולכן אפי' בשבת הותר לכתוב אונו פן יחזור בו למחרתו, ויפה אמר.

ויש להעיר בסוגיא זו מ"ט ל"א הגמ' על הא דלוקח בית, דתניא כוותיה בהא דגיסין ח' ב' הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים, וא' שם דנפ"מ להא דכותבין אונו אפילו בשבת ומה"ט דא' הכא.

ומיהו ל"ק להיפוך דמדא' הכא הקונה בית בא"י משמע דבסוריא לא ואילו התם א' דאפילו בסוריא נמי וא"כ תקשה על האמורא מרא דשמעתא הכא מברייתא דשם, וליכא למימר דס"ל כמ"ד כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש, וא"כ לא הותר שבות בשביל ישוב סוריא שאינה מה"ת דלא דחינן דרבנן מקמי דרבנן, דז"א דבדברי התוס' שם ובע"ז כ"א א' מבואר להדיא דאפילו למ"ד לא שמיה כיבוש ג"כ מותר, דהא הך ברייתא ס"ל לשלשה דברים שותה לחו"ל ומשום דס"ל לא שמיה כיבוש. ואפשר לדחוק דמ"ד הכא בא"י לס"ל כד' הגמ' שם דס"ל לא שמיה כיבוש אלא דשמיה כיבוש ס"ל, ורק דבג' הראשונות שעשאוה כחו"ל ממעמי אחרוני הוא.

בבא קמא דף פא

שצט

יום של שלמה | דרוש נאה לסיום מסכתא

צוה לנ"ו משה]. ואמור אמרתי באם יסייעני ויורני בסייעתא דשמיא להוציא לאור דבר מה בחיבור או בביאור איזה ספר להבין בינה. אז גם ישן מפני חדש אוציאנה. ואס"ע ואב"א ואטנ"ה¹. אחת הנה ואחת הנה. כל אחד במקומו לפי ענינה. אף אם מצער היא ותחי נפשי בהם. כי שם ה' אקרא להם".

והואיל שדין הסיום אתא לידן וכאן הוא מקומו גם אמרתי לצרף ולחבר לזה דרוש נאה אף נעים ויפה ומקובל שהעתקתי בימי חורפי מגדול וחכם אחד שהעתיקו בשם שארו וקרובו של הגאון המחבר ספר הגדול הזה. הלא הוא מרנא ורבנא המאיר עיני ישראל בחיבוריו. הגאון הגדול כמהור"ר משה איסר"ל זצ"ל. ומש"ה אל אלהים עלה. ומה טוב ומה נעים שבת אחי"ם גם יחד בישיבה של מעלה. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, אי"ש אי"ש לפי מדרגת מחיצתו ופרגדו. וז"ל:

דרוש נאה זבונה גדולה / לסיום מסכתא מהמאור הגולה

הנה מה שנוהגים ורגילין אנו להזכיר בסיום כל מסכתא רב פפא עם עשרה בניו שהיו מאירים ^{לעולם} וגדולים בתורה. ע"י שהיה עושה להם סעודה בסיום המסכתא כי עשיר היה והיה מחזיק

לעוסקי התורה. לכן זכה שמזכירין אותו עם עשרה בניו הרומזים כאלו הוזכרו עשרת הדברות, כי מלת רב פפא הוא רמז על מעלת משה רבינו ע"ה שנאמר בו (שמות כ' ט"ו) "דבר אתה עמנו ונשמעה", ועיקר מעלתו של משה רבינו שדבר עם השי"ת פ"ה אל פ"ה, שהוא אותיות פפ"א, ואיתא במדרש לחד מ"ד דאנכי אינו בכלל הדברות ופתח באנכי רק להודיע מי הוא המצוה, ע"כ בא מלת פפ"א להוציא מלבו של אותו המ"ד כי נוטריקון של פפ"א פת"ח פ"א שבגימטריא אנכ"י. נגד מצות לא יהיה לך וגו' שנאמר בעובדי ע"ז לא תחנם, והוא בהיפך משאר בני אדם שראוי לחננם ולרחם עליהם, כמו שדרוז"ל והלכת בדרכיו (דברים כ"ח ט') מה הוא חנון אף אתה תהא חנון, לכן נקרא האחד חנינא.

נגד לא תעשה לך פסל, שלבסוף אחר העשייה ינחם על העשייה, שרואה שפה להם ולא ידברו והם הן הם פשוטי וגולמי כלי עץ נקרא האחד נחמן, מלשון (בראשית ו' ז') נחמתי כי עשיתים. נגד לא תשא, שהוא לשון רוממות והתנשאות, שלא יחשוב האדם שבזה מנשא ומכבד השם שנשבע בשמו, וכמו שנשבע יוסף חי פרעה, וכן מצינו שהיו נשבעין בחיי המלך, נקרא האחד רמי, שהוא לשון רוממות.

נגד מצות זכור את יום השבת נקרא האחד אד"א, שבגל' שש, נגד ששת ימי המעשה.

ונגד כבוד נקרא האחד אבא מורי שהוא הכבוד שהבן קורא לאביו אבא מורי.

נגד לא תרצה נקרא האחד אחאי מלשון אחוה, כי כשיחשוב כל אחד לחבירו כאח לא ירצחנו, וכמו שנאמר (ויקרא י"ט י"ח) ואהבת לרעך כמוך, ואף כי הרציחה הראשונה שהיה בעולם היתה בב' אחים שקין הרג את הבל אחיו.

וכנגד לא תנאף, שדרך המנאפים לקרוץ ולרמוז בעינים, כמו שנאמר (משלי ו' י"ג) קורץ בעיניו נקרא האחד רפרם מלשון רפרף בעיניו.

א. מלשון ויסע ויבא ויט, הם ג' רישי פסוקים מהם יוצא שם ע"ב. ושם הדפיס סוד שם ע"ב היוצא מן ויסע ויבא ויט.

ואין אומר בעלמא דעתיד לאתחדתא אלא על התלמד ועל הדרש, ובסדר התפלה להרמב"ם סוף ספר אהבה: כל עשרה מישראל או יותר שעוסקין בתורה שבעל פה ואפילו במדרשות או בהגדות כשהן מסיימין אומר אחד מהם קדיש בנוסח זה: יתגדל וכו' דעתיד לחדתא עלמא וכו'. ועיין בס' תורת האדם להרמב"ן שער ענין התחלת האבלות (ורשה ל"ט רע"א) ואנן אומרים בעלמא דעתיד לחדתא אלא למי שמעשיו מוכיחין עליו שהוא בן תחיית המתים אבל לסתם בני אדם לא כו' ונהגו לומר על הכל כו' מפני המחלוקת וכו'. לכן בסיום מסכתא שטל תורה מתייהו [כתובות קי"א ב'], וכל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא [סוף מס' גדה ע"ג סע"א] אומרים בעלמא דעתיד לאתחדתא כו'. וע' שבת קי"ד א מאי בנאין אר"י אלו תלמידי חכמים שעוסקין בבנינו של עולם, ובספרי שערי זהר שבת הבאתי שם מ"ש בסנהדרין צ"ט ב כל העוסק בתורה לשמה כאלו בונה פלטרין של מעלה, ובזהר בראשית צ' סע"ב כל מלה ומלה דחכמתא אתעבדון רקיעין קיימין כו' שמים מחודשים, ושם מ"ז א דכל מאן דאשתדל באורייתא בכל יומא וזכי להוי ליה חולקא בעלמא דאתי ויתחשב ליה כאלו בנאו עלמין כו'. וראה בתקו"ז תכ"א (מ"ו א) אית בני נשא דישתדלון באורייתא דבע"פ לשמה כו' ועלייהו אתמר אבנים שלימות תבנה ושם תקונא שתיאתא (קמ"ה א) מאי הבונים, אלין אינון מארי מתניתין דאינון בנינו דעלמא, וכוזהר חודש ויצא כ"ח ע"א בשעה שהצדיקים עוסקים בתורה הקב"ה בונה עולמו, ולכן בסיום מסכתא בצבור שפיר זכו כולם להיות להם חלק בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחיא מתיא ולאסקא לחיי עלמא ולמבני קרתא דירושלם ולשכלל היכלא בגוה ולמיעקר פולחנא נוכראה מארעא ולאתבא פולחנא דשמיא לאתריה זימלוך קוב"ה במלכותיה ויקריה בעגלא ובזמן קרוב, אכ"ר.

בשם רבינו חננאל במקום ההתחלה רישמן ישרון, הפס' וירא ה' וינאך, רש"י בראש השנה מביא: האזינו זכור, ירכיבוהו, וירא, לילא כעס אויב אגור, כ"י ידן, אבל מוסכם היא שסיימו ב"הזיו" ל"ך", כלומר "הדרן לך", ויפורש הזיו שלנו שלך היא, ממך קבלנוהו, וגם כ"י הזיו שלנו מגישים אנחנו לך.

וכן נמצא מאמר זה על כפילתו בסיום העבודה בבית קדשנו כשהיו נפטרים היו אומרים יופי לך מזבח, יופי לך מזבח (סוכה מ"ה א), כלומר היופי והזיו שלנו לך מזבח הוא, הדרך שלך, וגם היופי והזיו שלך היא שמאיר עלינו הדרך עלן.

ב. יהר"מ ח"א דא"א שתהא תורתך אומנותינו בעולם הזה ותהא עמנו לעוה"ב, חנינא בר פפא, רמי בר פפא, רפרם בר פפא, רכוש בר פפא, סורחב בר פפא, אדא בר פפא, דרו בר פפא — בגליון הש"ס נדפסה הערה [בסיומא וסוף תשובת הרמ"א ז"ל וכן בס' ים של שלמה בבבא קמא כתוב רמז על הזכרת שמות הללו], אמנם רמזים ולא על דרך הפשט, אולם מצאתי בספר הכריתות לר"ש מקינון חלק דורות האמוראים שער ב שהביא כי בשנת ד' אלפים ק"ג ליצירה שהיא תריס"ג לשטרות נהרגו בני רב פפא על קידוש השם, ונראה שזהו יסוד מנהג הזכרת שמותיהם בסיום, אחרי שידענו כי במתיבתא דרב פפא תני שיתא סדרי משנה תליסר ויחני [ש' ברכות כ' ע"א], והנה אחרי קריאת התורה מזכירים נשמות וביחוד של אלו שנהרגו על קידוש השם, כן הוקבע במתיבתא דרב פפא בכל פעם שסיימו שיתא סדרי להזכיר נשמות האחים הקדושים בני רב פפא, ומני אז הוקבע לדורות.

ג. יתגדל ויתקדש שמויה רבה בעלמא דהוא עתיד לאתחדתא ולאחיא מתיא ולאסקא לחיי עלמא כו' — נוסח זה לסיום מסכתא הוא במס' סופרים ס"פ י"ט בברכת אבליים וסיימו דאחר כך אומר קדיש,

<p>(זכור) שְׁהִלֵּךְ לְעוֹלָמוֹ בְּעִבּוֹר (שפלוני) נָדַב לְצַדִּיקָה בְּעַד הַנְּפֹרֶת נִשְׁמָתוֹ, בְּגַן עֵדֶן תֵּהֵא מְנוּחָתוֹ. לָכֵן בְּעַל הַרְחָמִים יִסְתַּיְרֵהוּ בְּסִתְרֵי כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וַיִּצְרַר בְּצָרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ, יְהוָה הוּא נִחַלְתּוֹ, וַיִּגְנַח בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְנֹאמַר אָמֵן;</p>	<p>(זכור) שְׁהִלֵּךְ לְעוֹלָמוֹ בְּעִבּוֹר (שפלוני) נָדַב לְצַדִּיקָה בְּעַד הַנְּפֹרֶת נִשְׁמָתוֹ, בְּגַן עֵדֶן תֵּהֵא מְנוּחָתוֹ. לָכֵן בְּעַל הַרְחָמִים יִסְתַּיְרֵהוּ בְּסִתְרֵי כְּנָפָיו לְעוֹלָמִים, וַיִּצְרַר בְּצָרוֹר הַחַיִּים אֶת נִשְׁמָתוֹ, יְהוָה הוּא נִחַלְתּוֹ, וַיִּגְנַח בְּשָׁלוֹם עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְנֹאמַר אָמֵן;</p>
--	--

אב הַרְחָמִים שׁוֹבֵן מְרוֹמִים, בְּרַחֲמָיו הַעֲצוּמִים,
 הוּא יִפְקֹד בְּרַחֲמִים הַחֲסִידִים וְהַיִּשְׁרִים
 וְהַתְּמִימִים, קְהֵלוֹת הַקִּדְּשׁ שְׁמֹרֵי נַפְשָׁם עַל קִדְּשַׁת
 הַשֵּׁם, הַנְּאֻהָבִים וְהַנְּעִימִים בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא
 נִפְרְדוּ, מִנְּשָׁרִים קָלוּ וּמֵאֲרִיזוֹת נִבְּרוּ, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן
 קוֹנֵם וְחַפֵּץ צוּרֵם. יִזְכְּרֵם אֱלֹהֵינוּ לְטוֹבָה עִם שְׂאֵר
 צַדִּיקֵי עוֹלָם, וַיִּנְקוּם נִקְמַת דָּם עֲבָדָיו הַשְּׁפוּדִים:
 כַּפְּתוֹב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים, הַרְנִינוּ גוֹיִם
 עִמוֹ, כִּי דָם עֲבָדָיו יִקּוּם, וְנִקְּם יָשִׁיב לְצַרְיוֹ, וְכִפֹּר
 אֲדָמָתוֹ עִמוֹ: וְעַל יְדֵי עֲבָרֶיהָ הַנְּבִיאִים כְּתוּב לֵאמֹר,
 וְנִקִּיתִי דָמָם לֹא נִקִּיתִי, וַיְהוֹה שׁוֹכֵן בְּצִיּוֹן: וּבְכַתְּבֵי
 הַקִּדְּשׁ נֹאמַר, לָמָּה יֵאמְרוּ הַגּוֹיִם אִיֵּה אֱלֹהֵיהֶם,
 יוֹדֵעַ בְּגוֹיִם לְעֵינֵינוּ נִקְמַת דָּם עֲבָרֶיהָ הַשְּׁפוּדִים: וְאֹמַר,
 כִּי דָרַשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכַר, לֹא שָׁכַח צַעֲקַת עֲנָוִים:
 וְאֹמַר, יְדִין בְּגוֹיִם מְלֵא גִּוְיוֹת, מִחֵץ רֹאשׁ עַל אֶרֶץ
 רַבָּה: מִנְּחַל בְּדָרְךָ יִשְׁתָּה, עַל כֵּן יָרִים רֹאשׁ:

ואומרים אב הרחמים, ומיסקל בשעת גזרת תמ"ו, ולא נודע מי סברו כי נמצא מיוסד על השולחן שקורין עליו התורה, כ"כ בספר המנהגים כח"י של ק"ק ווירמישא (סידור עבוד"י). וזימי הספירה אומרים אותו אפילו בשנת שמנרכין הסודש או שיש צו ברית מילה, לפי שהגזירות היו בימים אלו, ולכן אומרים אז הרומים על הקהלות שמסרו נפשם (שערי אפרים).

הרב פרופ' אפרים קנרפוגל

טינעק נ.ד.ד.

על נוסחה ומקורה של תפילת אב הרחמים

התופעה של קידוש השם בחבל הריינוס בעת מסע הצלב הראשון באביב של שנת תתנ"ו, תופעה שחזרה על עצמה במקרים נוספים בארצות אשכנז במאות הי"ב והי"ג, הפכה להיות נושא רגיש ומסקרן לרצף של חוקרים. אי אפשר לזהות את מספרם המדויק של מקדשי השם, או אפילו או האחוזים מן האוכלוסיה היהודית שעשו כך. אך ברור שצריך לכלול בין מקיימי מצות קידוש השם באשכנז דאז לא רק את האנשים, הנשים והטף שמסרו את עצמם למיתה בידי הנוצרים ושסרבו במחיר חייהם מלהשתתף בפולחן הנוצרות, אלא גם את הילדים והמשפחות שנשחטו על ידי הוריהם ואבותיהם, שלבסוף איבדו גם את עצמם בחרבותיהם, בכדי שלא יכנעו לייסורים שהאויב היה מוכן לבצע שוב ושוב על מנת לכופם להמיר את דתם.¹

ואמנם, אין לראות בהנהגה דתית זו, שבודאי נבעה מאמונה פשוטה ועמוקה, בעיקרה כתכסיס בכדי להנקם מן הנוצרים או להביא לימות המשיח בצורה מיידית. דוקא בתחומים האלו היתה יהדות אשכנז יחסי מתונה. כפי שנהגו לעשות גם בנושאים אחרים באמונות ודעות שהיו הרבה פחות רגישים, חכמיה הציעו כמה דרכים שונות בכדי להגיע ליעדים האלה. כך, למשל, גילו ראשוני אשכנז שתי שיטות מובהקות אך מופרדות בכדי לערוך חישובי הקץ². בדומה, חכמי אשכנז פיתחו שתי שיטות בענין הגאולה המגיירת מול הגאולה נוקמת, ז"א, האם צדיקי אומות העולם יצטרכו לעבור תהליך גיור בימות המשיח או לאחר מכן, או שמא יוכלו להישאר אפילו אז בנפרד מן העם היהודי.³ אנו מכירים כהיום שבהתרחבות הרבנית האשכנזית היתה בדרך כלל הרבה יותר רחבה ממה שרגילים לחשוב, ואכמ"ל.⁴

על כל פנים, בני אשכנז שבימי הביניים ראו את עצמם מחויבים לפי מיטב יכולתם לזכור ולהזכיר להקב"ה, ולהתחנן לפניו, על אלו שמסרו את נפשם על קדושת השם. ספרי הזכרונות שנתחברו על ידי הקהילות, והקינות והסליחות שתיארו את אלו שמתו בקידוש השם, הם עדויות חשובות לכך⁵. כמו כן, מקובל בקרב חוקרי התפילה שתפילת 'אב הרחמים', הנאמרת

1 לבעיות ההלכתיות הכרוכות בהנהגה זו ולפתרונות שהוצעו על ידי כמה מבעלי התוספות, ראה מאמרי, "Halakhah and Metziut (Realia) in Medieval Ashkenaz: Surveying the Parameters and Defining the Limits," The Jewish Law Annual 14 (2003), pp. 193-224. שם מובא גם מכלול של מחקרים שדנו בתופעה זו מכמה היבטים.

2 ראה מאמרי, "חשובי הקץ של חכמי אשכנז מרש"י ובני דורו ועד לתקופת בעלי התוספות", רש"י: דמותו ויצירתו, בעריכת א' גרוסמן וש' יפת, ירושלים תשס"ט, עמ' 381-401.

3 ראה אברהם גרוסמן, "הגאולה המגיירת" במשנתם של חכמי אשכנז, ציון נט (תשנ"ד), עמ' 325-342.

4 ראה כעת ספרי, The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz (Detroit, 2012).

5 ראה, למשל, Sigmund Salfeld, Das Martyrologium des Nuernberger Memorbuches (Berlin, 1898); וא"מ

בדרך כלל לאחר 'יקום פורקן' בסוף תפילת שחרית של שבת⁶, נתחברה באיזור אשכנזי בכדי לשבח ולבכות את ההרוגים על קידוש השם בשנת תתנ"ו. אחד הנסיונות העדכניים והסמכותיים ביותר לאשש זיהוי זה נעשה בידי א"א אורבך, בכרך המבוא למהדורת הספר ערוגת הבשם לר' אברהם בן עזריאל מביהם. אורבך הדגיש את העובדה שר' אפרים מבונא (נפטר 1197), שמלבד היותו דיין ופייטן חשוב חיבר גם פירוש לפיוטים, ידע על מקומה של 'אב הרחמים' בסדר התפילה ואף פירש אותה – ומכאן שהתפילה נאמרה בימיו. יחד עם זאת, ר' אפרים כתב גם הוראות מתי יש לומר את תפילת 'אב הרחמים', עובדה המרמזת לכך שהתפילה נקבעה רק סמוך לזמנו של ר' אפרים. הדברים אכן מסתברים לאור ההנחה שהתפילה נתחברה לאחר תתנ"ו, במהלך המאה השתים-עשרה.

על פי קטע בכתב יד פרמא, דה רוסי 655, אותו הוא ייחס לר' אפרים מבונא, אורבך כתב:⁷ ר' אפרים הוא, עד כמה שידוע לי, הראשון המזכיר אמירת תפלת אב הרחמים ומפרשה. בסוף פירושם של הזולתות שבין פסח לעצרת נאמר: "לאחר זכרון נשמות הקדושים אומ' החזן אשרי ולאחר אמירתו יתחיל בקול רם ויאמר אב הרחמים שוכן במרומים." אחרי הוראות אלה, הקטע מביא מקור מן המדרש התומך במנהג הזכרת "כל אותן שקידשו השם, וכן אנו מבקשים פני אב הרחמים שיפקוד ברחמיו אותם הקדושים שמסרו עצמם על קידוש השם הנאהבים ונעימים בחייהם להק' ובמותם לא נפרדו מאהבתו".⁸ אורבך הזכיר גם

הברמן, גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים תש"ה.

6 על תפילת יקום פורקן, ראה Charles Duschinsky, 'The Yekum Purkan', Livre d'hommage a la mémoire du Dr. Samuel Poznanski, Warsaw 1927, pp. 182–198; Neil Danzig, "Two Insights from a Ninth-Century Liturgical Handbook: The Origins of Yequm Purqan and Qaddish de-Hadata," in Stefan C. Reif (ed.), *The Cambridge Genizah Collections: Their Contents and Significance*, Cambridge 2002, pp. 74–122.

7 אפרים א. אורבך, ספר ערוגת הבשם, חלק רביעי: מבוא ומפתחות, ירושלים תשכ"ג, עמ' 49, על פי כתב יד פרמא, דה רוסי 655, דף ג'–ד. אורבך (שם, הערה 53) ציין את הדפים קמד ע"ו–קמה ע"א, אבל דפים אלה מכילים את תחילת החטיבה של הפירושים לזולתות מפסח עד שבועות, במקום את סופה של חטיבה זו. יצויין גם שקיימות שתי שיטות מיספור לדפי כתב יד זה. שיטה אחת משתקפת בקטלוג פרמא, Benjamin Richler (ed.), *Hebrew Manuscripts in the Biblioteca Palatina in Parma, paleographical and codicological descriptions by Malachi Beit-Arié*, Jerusalem 2001, p. 299 אורבך, ואילו האחרת משתקפת בקטלוג המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בספריה הלאומית בירושלים (מספר סרט 13920) והיא השיטה הנוהגת במאמר הנוכחי.

8 בכתב היד מופיעים דברים נוספים בעניין 'אב הרחמים': "מנשרים קלו ומאריות גברו, פס' בשמואל על שאול ויהונתן... ופסוק נקמה מזכירין כמו הרנינו גוים עמו כלומר לאותו זמן ישבחו אומות העולם את ישראל ראו מה שבחו אומה זו שדבקו בהקב"ה בכל התלאות שעברו עליהם ולא עזבוהו. כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו שלם להם על הגזל ועל החרם וכפר לשון פיוס... וכן דמם לא נקיתי אע"פ שינקו אותם משאר עבירות שפיכות דם ישראל לא ינקה להם ואימתי תהיה זאת כשהקב"ה [דף קנג ע"ה] שוכן בציון ידין בגוים מלא גויות כמו שעשה במצרים שדנם במלאתם על הים. מחץ ראש פרעה שהיה שר על ארץ רבה וחשובה וכן בימי סנחריב שנפלו פגרים מתים וכן סנחריב עצמו שהיה ראשו של מטה, כן

חוקרים קודמים שייחסו את תפילת 'אב הרחמים' לתקופת מסע הצלב הראשון, וסיים: "מדברי ר' אפרים יוצא שהתפלה תוקנה בימי מסע הצלב הראשון ושנהגו לאמרה בכל השבתות שבין פסח לעצרת"⁹. אורבך ייחס את הקטע המדובר לר' אפרים מבונא במסגרת דיון אודות פירושי ר' אפרים לפיוטים – דיון התופס כשני-שליש (חמישה מתוך שמונה סעיפים) מהפרק השני במבואו לספר ערוגת הבשם. לאורך הספר, אורבך הניח שר' אפרים הוא המחבר של מרבית הפירושים בכתב יד פרמא 655 (ובמספר כתבי יד דומים, כדוגמת כ"י המבורג 152 וכ"י בודפשט קאופמן 399), למרות ששמו המפורש של ר' אפרים אינו מופיע בו אלא לעתים רחוקות.¹⁰

כיוכל שנים עברו מאז פרסם אורבך את מחקרו, ובמהלך שנים אלה, מספר חוקרים טענו כי יש לייחס רבים מהפירושים הבלתי-מזוהים לחכמים אשכנזיים אחרים המוזכרים גם הם בכתבי היד, וכי חלקו של ר' אפרים מבונא בפירושים אלה קטן הרבה יותר מחלקם של חכמים אלה. בין הדמויות נמנים שני תלמידים של רש"י – ר' שמעיה ור' יוסף קרא – שהקדימו את זמנו של ר' אפרים מבונא בשתי דורות. שיטתם הפרשנית עקבית למדי, ועל פיה ניתן לייחס להם פירושים רבים שאינם נושאים שם מחבר.¹¹

החטיבה בכתב יד פרמא 655 שבתוכה נמצא הקטע אודות 'אב הרחמים' (דפים 130א–172ב) נתחבר ככל הנראה בידי חכם בשם אורשרגו בן אשר. זהותו של מחבר החטיבה, ושמות כמה מרביותיו, עולות ממקומות שונים. בדף 161ב בכתב היד כתוב "אני הכותב שמעתי", כאשר בכתב יד מקביל (כתב יד אוקספורד 1148, דף 160ב) הנוסח הוא "שמעתי אני הכותב אורשרגו ב"ר אשר". בדף 145א בכ"י פרמא נזכר "מורי ר' יקר הלוי", ור' יקר מופיע שוב בדף 151ב ובדף 158ב. המפרש כתב "ואני הכותב שמעתי מפי ר' יחיאל מפריש" (דף 158א), וגם "שמעתי מפי ר' אלעזר בן רבינו יב"ק ז"ל" (דף 152א).¹²

יעשה לאומות העולם שיעשה אותם חללים מגויותיהם וימחץ ראשיהם על הארץ לרוב. מנחל בדרך ישתה כלומ' נחלים ילכו הדמים ויתרוה הארץ מדמיהם על כן שינצחו אויביו ידום וכו'. לאחר מכן הפירוש ממשיך: "אתחיל זולתות לג' שבתות שבין י"ז בתמוז לתשעה באב."

9 אורבך, ערוגת הבשם, שם, עמ' 49, הערה 51. השווה יצחק משה אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תרגם יהושע עמיר, תל-אביב תשל"ב, עמ' 151; אברהם דוד, 'זיכרונות והערות על גזרות תתנ"ו – בדפוס ובכתבי יד עבריים', יהודים מול הצלב: גזרות תתנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה, ערכו יום טוב עסיס ואחרים, ירושלים תש"ס, עמ' 197. דוד רושם את 'אב הרחמים' בין הקינות לזכר פרעות תתנ"ו על סמך קביעתו של אורבך.

10 אורבך, ערוגת הבשם, עמ' 39–72. מקומו של ר' אפרים מבונא מודגש בעמ' 39–43, 51–53, 68–69.

11 אברהם גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 328, 338–339, 355–356, 384–387, 516–521; Elisabeth Hollender, Piyut Commentary in Medieval Ashkenaz, Berlin 2008, pp. 41–45; וראו תיאור כתב יד פרמא 655 בקטלוג המכון לתצלומי כתבי יד: "לדעתו של א"א אורבך, ערוגת הבשם ח"ד, ירושלים תשכ"ג, הפרוש שבכתב-היד הוא ברובו הגדול של ר' אפרים בן יעקב מבונא (ראה בפרט עמ' 39 הערה 84). אך באמת חלקו של ר' אפרים בפירוש הוא מצומצם מאד, ורובו הוא מאת מחברים אחרים."

12 ראה קטלוג המכון לתצלומי כתבי יד, וקטלוג פרמא (לעיל, הערה 7). ראו גם ספרי, The Intellectual History and Rabbinic Culture, פרק ה', הע' 321; שמחה עמנואל, 'חשבון הלוח וחשבון הקץ: פולמוס

בין אם ר' אורשרגו למד מפי ר' יחיאל מפריס (שנפטר סביב שנת 1260) וגם מפי ר' אלעזר מוורמיישא (שנפטר כבר בשנת 1237), ובין אם רק קיבל את דבריהם מפי השמועה, מסתבר שהוא חי באמצע המאה השלוש-עשרה, כפי שעולה גם מלימודיו בפני ר' יקר מקולוניה. נראה, שבדומה לר' יצחק בר משה אור זרוע (נפטר 1250) ומהר"ם מרוטנבורג (נפטר 1293), ר' אורשרגו היה תלמיד חכם ממוצא אשכנזי שנסע ללמוד תורה גם בצפון צרפת.¹³ אם אכן ר' אורשרגו בן אשר הוא מחבר הקטע אודות תפילת 'אב הרחמים', הרי שקשה לטעון שהתפילה מכוונת אך ורק למאורעות תתנ"ו, שהתרחשו כמאה וחמישים שנה לפני זמנו של ר' אורשרגו, ובשנים החוצצות אירעו פרעות נוספות בקהילות ישראל כדוגמת אירועי מסע הצלב השלישי (1189–1191). אך זו איננה סיבה מספקת כדי לשלול את הקשר בין 'אב הרחמים' לבין מסע הצלב הראשון.

הקישור בין תפילת 'אב הרחמים' לבין מאורעות תתנ"ו מתחזק לאור כמה ביטויים בתפילה הקרובים מאוד ללשונות המופיעים בכרוניקה של ר' שלמה בן שמשון. בבואו לתאר את מותם על קידוש השם של שני יהודים, אברהם ב"ר אשר ושמואל ב"ר תמר, כתב הכרוניקאי: "ויכו את מר אברהם ויפול ארצה וימות. וגם מר שמואל נהרג שם עמו. וישימו בטחונם בקדוש ישראל ונכנסו שניהם יחד לאוצר מכללו [= היכלו של הקב"ה] עד יום פקודת דם השפוך ואז ידין בגוים מלא גויות וגו'. ונאמר הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקום וגו'".¹⁴ סופו של הקטע מבוסס על פסוק בתהלים עט ("יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך"), ועל פסוקים בתהלים קי ודברים לב, מג. שלושת הפסוקים הללו מופיעים גם בחלקה השני של תפילת 'אב הרחמים'. הכרוניקה של ר' שלמה בן שמשון נתחברה בשנת 1140 (אם כי, ייתכן שהיא מבוססת על תיאור שנכתב סמוך יותר לזמן הפרעות) והיא נכללה בתוך כרוניקה קהילתית של העיר שפיירא אחרי 1170.¹⁵ נושא נקמת ה' עולה שוב בסוף הכרוניקה, אך שם הוא מלווה בפסוקים אחרים מן המקרא.¹⁶

13 קינה לקדושי פרנקפורט משנת 1241, הפותחת 'אשא בכי ונהי ואומר אויה' מיוחסת לפייטן בשם אורשרגו בכתב יד פרמא דה רוסי 1104, דף 52ב (ובכ"י ירושלים, אוסף פרטי ג, ס' 41225 במכון לתצלומי כתיב יד, דף 52ב, וכ"י קרימונה, ארכיון המדינה 43). ראה עוד: ישראל דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א, ניו יורק תשל"ל, ערך 7741. אפרים קנרפוגל, תשובות ופסקים, ירושלים תשל"ג, עמ' 270–271, הדפיס תשובה מאת ר' אורשרגו בן שמואל. ראה גם ד"ש ששון, אהל דוד, לונדון תרצ"ב, ח"א, עמ' 183.

14 א"מ הברמן, גזירות אשכנז וצרפת, עמ' 42.

15 Robert Chazan, *European Jewry and the First Crusade*, Berkeley 1987, pp. 42-43; Robert Chazan, 'The Hebrew First Crusade Chronicles: Further Reflections', *AJS Review* 3 (1978), pp. 79-90; רוברט חזן, מסע הצלב הראשון והיהודים, ירושלים תש"ס, עמ' 86.

16 הברמן, גזירות אשכנז וצרפת, עמ' 58–59: "ולמחרת [עשו] כמו כן עד שהרגו את כולם אותם ההולכים עם פיידרון הכומר. ונקם הקב"ה נקמת דם עבדיו מהם ולא נותר מהם אפילו איש אחד... עד שדרכו על גבם כמו שדרכו על היבשה והפליטה באה. ושימעהו ושמת לבנו כי הראנו ה' נקמה באויבינו. ובימים ההם לקתה החמה וביום ההוא שיבר ה' גאון אויבינו ונעקר שמם... ותשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם תן להם מגינת לב תאלתך להם וגו' תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' כי יום נקם לה' שנת שילומים

אולם, עיון בנוסחי תפילת 'אב הרחמים' שבכתבי היד מעלה רמזים למאורעות שהתרחשו לאחר תתנ"ו. באחד מכתבי היד מופיע הנוסח הבא:¹⁷

אב הרחמים שוכן מרומים ברחמיו העצומים הוא יפקוד ברחמים החסידים והישירים והתמימים קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם הנאהבים והנעימים בחייהם וכו'... וינקום בימינו לעינינו נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו ונקמת דם עבדיו השפוך ככת' בת' משה איש הא-להים הרנינו גוים עמו וכו'.¹⁸

המיוחד בנוסח זה שמלבד 'נקמת דם עבדיו השפוך', ביטוי המופיע בתהלים עט, י, מוזכרות גם נקמות נוספות – 'נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו'.¹⁹ ייתכן, כמובן, שביטויים אלה מכוונים למאורעות תתנ"ו. אבל אם נניח שהתפילה נתחברה במאה השלוש-עשרה, ניתן לפרש את הביטוי 'נקמת תורתו' כמכוון לשריפת התלמוד בפריס בשנת 1242. ר' אורשרגו, שהכיר את ר' יחיאל מפריס ואת תורתו, ידע מן הסתם את אשר התרחש בפריס. למרות שהוא פירש את התפילה אך לא חיבר אותה, ייתכן שאירוע זה שאירע בזמנו הוא הרמוז בתפילה. ניתן אולי לטעון שתפילת 'אב הרחמים' נתחברה ביחס לפרעות תתנ"ו, כפי שעולה מהמנהג לומר את התפילה דווקא בשבתות ספירת העומר,²⁰ אבל הביטוי 'נקמת תורתו' נוסף בתקופה מאוחרת יותר לאור התרחשויות של המאה השתים-עשרה והשלוש-עשרה.²¹

17 ראה כ"י וטיקן 326 (ס' 373 – מנהג אשכנז המערבי מהמאה הארבע עשרה), דף 32ב.

18 נוסח דומה גם בכ"י לייפציג, ספרית האוניברסיטה B. H. 36 (ס' 74935 – מנהג אשכנז המערבי, מהמאה החמש-עשרה), דף 75 (לפי המיספור החדש), אלא שבו המשפט מסתיים, "שמסרו עצמם על קדושת השם" במקום "שמסרו נפשם" (ולא נמצאים שם המלים בימינו לעינינו); והשווה גם כ"י קלוני, המוזיאון 12290 (ס' 14772, מנהג ורמיישא, מהמאה הארבע-עשרה), דף 114ב. ישראל י' יובל, שני גוים בבטנך: יהודים ונוצרים – דימויים הדדיים, תל-אביב תש"ס, עמ' 152, ציטט את תפילתו של ר' שמעון בן שמואל בספרו הדרת קודש, לפי הנוסח המופיע בכ"י מוסקבה גינצבורג 482, דף 25א: "קנא לשמך הגדול ונקום לעינינו נקמת תורתך ונקמת דם עבדיך השפוך על קדוש שמך" (הנוסח הזה אינו מופיע בדפוס – אדם שכלי המדקדק בהדרת קודש, טיהינגן ש"ך). על ר' שמעון בן שמואל ראה ישראל י' יובל, חכמים בדורם: המנהיגות הרוחנית של יהודי גרמניה בשלהי ימי הביניים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 295–300.

19 השווה יובל, שני גוים, עמ' 151–154, המדגיש את הנושא של נקמת ה' המופיע בנוסח הרגיל של 'אב הרחמים'. יובל עומד גם על הניסוח המקביל בתפילת 'אבינו מלכינו': "אבינו מלכינו נקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך". ראה מצודת דוד, תהלים עט, י, על כך שהביטוי "יוודע בגוים" רומז לנקמה. על דם הקדושים כזרז לנקמת ה', ראה גם ספר חסידים (פרמא), סימנים תתשלג–תתשלד (המוזכר אצל יובל, שם, עמ' 151, הערה 2). על המיידיות של נקמה זו, ראה הנוסח של 'אב הרחמים' שמופיע בכ"י סנקט פטרבורג Evr. IV 1 (ס' 69479, סידור כמנהג אשכנז המזרחי משנת 1489), דף 39א: "וינקום בימינו לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך" (וכן למעלה בכ"י וטיקן 326). נוסח רווח יותר הוא "וינקום לעינינו נקמת דם וכו'".
20 ספר מהרי"ל, מהד' שלמה שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' 152–153; דניאל שפרבר, מנהגי ישראל, א, ירושלים תשמ"ט, עמ' קז–קיא; מנהגי ר' חיים פלטיאל, בתוך: דניאל גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תש"ס, עמ' 44.

21 ראה למשל ר' אפרים מבונא, ספר זכירה, מהד' א"מ הברמן, ירושלים תשל"ל, עמ' 17–44. ר' אפרים סיפר את תולדות מסע הצלב השני בצפון צרפת בשנים 1146–1147, וגילגל רשימה ארוכה של פרעות

שהתרחשו ביז' 1171 ל-1196 בצפון צרפת ובגרמניה. וביניהם מאורעות מסע הצלב השלישי באנגליה.

שמואל גליק טען שכתב היד הקדום ביותר המכיל את תפילת 'אב הרחמים' הוא מחזור נירנברג, שנעתק בשנת 1331. כתבי היד שנזכרו במאמר זה קדומים למחזור נירנברג בכמה עשרות שנים, וישראל דוידזון ציטט הערה של החכם יוסט שמצא את התפילה בכתב יד משנת 1290. בכל מקרה, התפילה אינה נזכרת באשכנז לפני אמצע המאה השלוש-עשרה, תקופת שריפת התלמוד. למרות שלפי חלק מהמנהגים, התפילה נאמרת רק בשבתות ספירת העומר, יש עדיין לתמוה על כך שהתפילה איננה נזכרת בפירושי הסידור של ר' אלעזר רקח, שנפטר ב-1230, או בחיבורים דומים.²⁴

אותו רצף של "נקמות" שנמצא בנוסח 'אב הרחמים' שבכתב היד מופיע גם כתוספת לסליחות ערב ראש השנה. תוספת זו, הנספחת לבקשת רב סעדיה גאון²⁵ שנאמרת אחרי הפזמון הראשי 'זכור ברית אברהם' שחיבר ר' גרשום מאור הגולה, מכילה רשימה של סוגי דם נקי שנשפך על קידוש השם ("וקדשו שמך הגדול ולא חללוהו"):

ונגעו דמי אבות ובנים, דמי רחמניות וילדיהן, ונתערבו דמי אחים ואחיות, ודמי חתנים וכלות, ודמי חכמים וחכמות, ודמי הגונים והגונות, ודמי חסידים וחסידות, ודמי

ראה למשל Robert Chazan, 'Ephraim b. Jacob's Compilation of Twelfth-Century Persecution', JQR 84 (1994), pp. 397-416; Chazan, *Medieval Stereotypes and Modern Antisemitism*, Berkeley 1997, pp. 54-57; Chazan, 'Emperor Frederick I, the Third Crusade and the Jews', *Viator* 8 (1977), pp. 83-93.
22 שמואל גליק, אור לאבל, ירושלים תשנ"א, עמ' 138, הערה 39. גליק הציע (עמ' 138-142) שהמנהג האשכנזי של הזכרת נשמות בתפילת שחרית בשבת התחיל רק במחצית השנייה של המאה השתיים-עשרה. אולם, אפילו אז, יום הכיפורים נותר האירוע המרכזי שבו הדגישו את הזכרת שמות הנפטרים. בהקשר זה יש לציין את ההוראה המופיעה לפני תפילת 'אב הרחמים' בכ"י פרמא דה רוסי 1030 (ס' 12999, סידור מנהג אשכנז המערבי, המאה החמש-עשרה), דף 96א, הקובעת את אמירת 'אב הרחמים' לשבתות שלפני שבועות ותשעה באב, וכן לשבת שובה. ראה גם Solomon B. Freehof, 'Hazkarath Neshamot', HUCA (1980), pp. 179-184 (51; יצחק (אריק) זימר, 'מנהג מתנת יד והזכרת נשמות', לא יסור שבט מיהודה: הנהגה, רבנות וקהילה בתולדות ישראל – מחקרים מוגשים לפרופ' שמעון שוורצפוקס, ערכו יוסף הקר וירון הראל, ירושלים תשע"א, עמ' 71-74).

23 דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א, ערך א 40.
24 פירושי סידור התפילה לרוקח, מהד' משה הרשלה, ירושלים תשנ"ב, ב, עמ' תקס-תקסב; סידור רבינו שלמה מגרמיזא וסידור חסידי אשכנז, מהד' משה הרשלה, ירושלים תשל"ב, עמ' קעג-קעד. ואכן, נראה שבחלק מקהילות אשכנז, היה מנהג לומר תפילת 'הרחמן' בתוך ברכת המזון עבור "דס עבדיך השפוך" (ע"פ תהלים עט, י). ראה פירושי סידור התפילה לרוקח, ב, עמ' תשמב: "הרחמן הוא... ימלא כל משאלות לבנו לטובה הוא ירום קרננו למעלה וישפיל כל שונאינו למטה למטה ואתה על במותינו תדרוך (דברים לג, כח) הוא ינקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך". וכן ספר אור זרוע חלק ב, סימן פט (ירושלים תש"ע, ב, עמ' 132): "אם יש להרבות בשבת בהרחמן יצילנו מדקדוקי עניות וינקום נקמת דם עבדיו וכו'".

25 סדר הסליחות כמנהג ליטא, מהד' דניאל גולדשמידט, ירושלים תשכ"ה, עמ' קכג: "עיקר תפלה זו היא בקשת ר' סעדיה גאון... במנהג האשכנזים הוסיפו עליה תפלות אחרות, וכנראה נוספו הפיסקאות ז, י בתקופת גזירות תתנ"ו". אני מודה לפרופ' דוד ברגר שהסב את תשומת ליבי לקטע זה. על נוכחותן והשפעתן של סליחות רס"ג באיטליה ובאשכנז, ראה אברהם פרנקל, פיוטי ר' יחיאל בן אברהם מרומא,

זקנים וזקינות, ודמי בחורים ובתולות, ודמי פרנסים וחזניהם, ודמי דיינים וסופריהם, ודמי מלמדים ותלמידיהם, ודמי אנשים ונשותיהם. ונהרגו כולם יחד על קדוש שמך המיוחד. ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם עד ישקיף וירא ה' משמים וינקם נקמתו ונקמת עמו ונקמת תורתו ונקמת דם עבדיו אשר שפכו דמם כמים.²⁶

תיאור זה של הסוגים השונים של מקדשי השם מזכיר ביטויים דומים בקינה לתשעה באב, 'אמרתי שעו מני בבכי אמרר', שנכתבה בידי ר' קלונימוס בן יהודה לזכר מאורעות תתנ"ו.²⁷ אולם יש לשים לב שהבקשה נדפסה מתוך שלושה כתבי יד, כאשר הקדום שבהם (כ"י וטיקן 315) נכתב בשנת 1320, והמאוחר שבהם (כ"י גטינגן 4) הוא משלהי המאה הארבע-עשרה או ראשית המאה החמש-עשרה.²⁸ כפי שהצענו לעיל לגבי תפילת 'אב הרחמים', ניתן לטעון ביחס לבקשה זו שהאירועים הרמוזים בה התרחשו שנים רבות לאחר מסע הצלב הראשון. למרות שבהקשר המצומצם, הביטוי 'נקמת תורתו' יכול להיות מכוון לתורה שנלמדה ונשמרה על ידי אותם קדושים שכבר נזכרו בבקשה, ייתכן בהחלט שהניסוח הזה אמור לכלול גם את שריפת התלמוד.²⁹ במידה מסוימת, הדבר תלוי בשאלה האם הבקשה מנוסחת לאור תפילת 'אב הרחמים', או להיפך, שמחבר 'אב הרחמים' הסתמך על הבקשה. מעניין שבנוסח הבקשה שבכתב יד גטינגן מופיע ביטוי שאינו נמצא בשאר כתבי היד: "וגם התורה הקדושה הנשרפה באש כמה וכמה פעמים".³⁰ נוסח זה מזכיר, אם כן, במפורש את שריפת התלמוד, ולאורו

26 סדר הסליחות, מהד' גולדשמידט, עמ' קכט-קל.

27 ראה, למשל, קינות מסורת הרב [אנגלית], בערכת ש' פוזנר, ירושלים תש"ע, עמ' 497-503, והערותיו של הגרי"ד סולוביצ'יק, שם, 506-04.

28 סדר הסליחות, מהד' גולדשמידט, עמ' קכט, ובמבוא למהדורה, עמ' 20. כתב היד השלישי הוא מחזור נירנברג – ראה עליו לעיל, הערה 22. הנוסח בכ"י גטינגטן פונה לקב"ה כנוכח: "וינקום נקמתך ונקמת עמך ונקמת תורתך ונקמת דם עבדיך". השווה לעיל, הערות 17-18. לפי הנוסח של אחד מכתבי היד, תשובתו הנוגעת ללב של המהר"ם בדבר אדם ששחט את משפחתו בשעת הפרעות בקובלנץ סביב שנת 1260 מסתיימת במלים: "וצור ישראל ינקום את נקמתינו ונקמת תורתו ונקמת דם עבדיו השפוך במהרה בימינו." אבל ייתכן ששורה זו נוספה בידי אחד המעתיקים. ראה מהר"ם מרוטנבורג: תשובות פסקים ומנהגים, מהד' י"ז כהנא, ב, ירושלים תש"ך, עמ' נד (סימן נט); י"ז כהנא, 'שו"ת ר' יצחק אור זרוע ומהר"ם בן ברוך', סיני יג (תש"ג-תש"ד), עמ' רצד; אברהם יצחק איגוס, תשובות בעלי התוספות, ניו יורק תשי"ד, עמ' 189, סימן קא; שמחה עמנואל, תשובות מהר"ם מרוטנבורג וחבריו, ירושלים תשע"ב, עמ' 996, 1010, 1046.

29 רבות נכתב על ויכוח התלמוד של 1240, שהוביל לשריפת התלמוד. ראה למשל Robert Chazan, 'The Hebrew Report on the Trial of the Talmud: Information and Consolation', in Gilbert Dahan (ed.), *Le brûlement du Talmud à Paris (1242-1244)*, Paris 1999, pp. 79-93; Paul Rose, 'When Was the Talmud Burned at Paris? A Critical Examination of the Jewish and Christian Sources and a Suggested New Dating: June 1241', *Journal of Jewish Studies* 62 (2011), pp. 324-339; Judah Galinsky, 'The Different Hebrew Versions of the "Talmud Trial" of 1240 in Paris', in Elisheva Carlebach and Jacob Schachter (eds.), *New Perspectives on Jewish-Christian Relations – In Honor of David Berger*, Leiden 2012, pp. 109-140.

30 סדר הסליחות, מהד' גולדשמידט, עמ' קל. ישרון - כז / מאסף תורני [עמוד 868] (726077)

מסתבר שהבקשה אכן מכוונת למגוון של פגיעות ביהודי אשכנז בימי הביניים, ולא רק למקרים של קידוש השם בלבד.

בדומה לכך ניתן לפרש את איזכור נקמת התורה בנוסחי 'אב הרחמים' ביחס לתורה שלמדו תלמידי החכמים מקדשי השם במאות האחת-עשרה, השתיים-עשרה והשלוש-עשרה. אולם אפשר שהזכרת התורה רומזת לשריפת התלמוד כנקודת מוקד. בין הפיוטים האשכנזיים נמצאות מספר קינות לזכר אירועים שהתרחשו במקומות שונים במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה.³¹ הם מבטאים רגישות מיוחדת כלפי אובדנם של ספרי תורה וחיבורי תורה, במיוחד כאלה שנשרפו, שמגיעה לשיאה בקינתו הארוכה והמפורסמת של המהר"ם, 'שאלי שרופה באש', שנכתבה בעקבות שריפת התלמוד בפריס שחזה בה המהר"ם בהיותו תלמיד של ר' יחיאל בפריס.³² למרות שטרם התברר באיזו מידה שריפת התלמוד גרמה למחסור בספרי תלמוד בצפון צרפת בשנים שלאחר השריפה,³³ אין ספק שהייתה לאירוע הזה השפעה רוחנית וחברתית עמוקה על תלמידי החכמים ועל הקהילה היהודית כולה.³⁴

לאור העובדה שתפילת 'אב הרחמים' אינה מופיעה לפני אמצע המאה השלוש-עשרה (וכן לגבי קטעי תפילה נוספים הדומים לה), מקורה ומוקדה של התפילה נותרו עלומים. אולם ניתן לקוות שמחקר נוסף בכתבי היד יזרה אור נוסף על השאלות שנידונו כאן, ויוביל להבנה טובה יותר של היווצרותה של תפילה אשכנזית מובהקת זו.

31 ראה למשל Susan Einbinder, *Beautiful Death: Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*, Princeton 2002, pp. 32, 73, 112-113; and Ephraim Kanarfogel, *The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz*, chapter 5

32 ראה איינבנדר, שם, עמ' 27-31, 75-84, 163-164; ועזרא פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 681, הערה 19.

33 אפרים קנרפוגל, החינוך והחברה היהודית באירופה הצפונית בימי הביניים, תל-אביב תשס"ג, עמ' 130-132 Aryeh Grabois, 'Une consequence du brûlement du Talmud a Paris: le developpement de l'ecole talmudique d'Acre' in *Le brûlement du Talmud à Paris (1242-1244)*, pp. 47-56; Colette Sirat, 'Les manuscrits du Talmud en France du Nord au XIIIe siècle', in *Le brûlement du Talmud à Paris (1242-1244)*, pp. 121-127.

34 ראה למשל ספר שבולי הלקט לר' צדקיה בן אברהם הרופא, מהד' שלמה בובר, וילנא תרמ"ו, דף קכו ע"ב: "וגם מן הרבנים שהיו שם שמענו שעשו שאלת חלום לדעת אם גזירה היא מן הבורא והשיבו להם ודא גזירת אורייתא... ומאותו היום ואילך קבעוהו יחידים להתענות בו בכל שנה ושנה... תהא אפרה עלינו לכפרה." Ephraim Kanarfogel, 'Dreams as a Determinant of Jewish Law and Practice in Europe during the High Middle Ages', in David Engel, Lawrence Shiffman and Elliot Wolfson (eds.), *Studies in Medieval Jewish Intellectual and Social History – Festschrift in Honor of Robert Chazan*, Leiden 2012, pp. 137-138; שמעון שוורצפוקס, יהודי צרפת בימי הביניים, בני ברק תשס"א, עמ' 216-218. שבולי הלקט ציין ששריפת התלמוד התרחשה ב-1244 ולא ב-1242, ושהשריפה התרחשה בצרפת (במקום לומר שההתרחשות הייתה בפריס). על סמך עובדות אלה שוורצפוקס הציע שהתלמוד נשרף פעמיים (ואולי יותר) – ראשית בפריס ולאחר מכן במקומות אחרים בצפון צרפת. ראה גם Andre Tuilier, 'La condamnation du Talmud par les maitres universitaires parisiens', *Le brûlement du Talmud à Paris*, pp. 59-78.